

Türklerdeki Evren Anlayışının Mezopotamya Mitolojik Anlatımlarıyla Mukayesesi

Ercüment Yıldırım*

Öz

Türk toplumları sahip oldukları inanışa ve yaşadıkları coğrafyaya bağlı olarak bir evren anlayışı geliştirmiştir. Bu evren anlayışı, başlangıçta göğün ve yerin bir olduğuna sonrasında ikisinin birbirinden ayrıldığı düşüncesine dayanmaktadır. Türkler yaşadıkları çadırlar gibi kubbe şeklinde olduğuna inandıkları gökyüzünün her şeyi içerisinde barındırdığına inanmaktaydı. Türk toplumları geliştirdikleri evren anlayışını kozmik bir felsefi sistem haline getirmemiş olsa bile Orhun ve Ongin gibi ilk Türk yazıtlarında evrenin ve insanın yaratılışı hakkında açıklamalarda bulunmuşlardır. Mitolojik anlatımların yazıya ilk geçirildiği bölge olan Mezopotamya, aynı zamanda insanlığın evren anlayışının en eski haline ev sahipliği yapmıştır. Mezopotamya mitolojik anlatımları ilk dönemlerde oldukça yalın ve tekdüze iken Asur ve Babil dönemine ait mitoslar kendi içerisinde tutarlı, edebî açıdan zengin ve gelişmiş evren anlayışını barındırır hâle gelmiştir. Bu çalışmada, Türk topluluklarının ilk yazıtları ile Mezopotamya'daki mitolojik anlatımlar kullanılarak iki farklı toplumun sahip olduğu evren anlayışı mukayese edilecektir.

Anahtar Kelimeler

Türk, Mezopotamya, evren anlayışı, kozmoloji, mitoloji, Sümer

* Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – Kahramanmaraş/Türkiye
neshali@gmail.com

1. Giriş

Evren anlayışı, yeryüzü ve gökyüzünün yaratılması ile başlayıp insanın yeryüzünde yaşamaya başlaması, canlıların varlığının gerekliliği, kişinin hayatını nasıl yaşayacağını açıklaması, tanrı ya da tanrıların bu düzenin neresinde olduğunun izahı, ölüm olgusunun son olmadığına kabullendirilmesi gibi fiziksel ve metafiziksel sorulara verilecek yanıtları ortaya koymaya çalışan; toplumdan topluma değişimler göstermesinin yanı sıra toplumun en ölmez hafızası olan mitolojik anlatılarda kendisine yer bulan en genel inanç sistemini oluşturan düşünme biçimidir (Fraser 2006: 2–4, Kragh 2013: 6–11, James 1970: 2–8, Dahneke 2006: 4–15).

Evren anlayışı, tüm toplumlarda insanı temel almasına rağmen tanrı ya da tanrıların mevcudiyeti üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun bir nedeni, insanın kendi varoluşunu kendisinin dışında bir güce dayandırmak zorunluluğu hissetmesinin yanı sıra büyük bir düzene sahip yeryüzü ve gökyüzünün, insanın nizam veremeyeceği kadar büyük bir gücün tecellisi olmasını kabullenişinden kaynaklanmıştır (Call 2009: 46–52, Maxwell 2001: 9–10, Davies 2011: 23–27). Bütün bunların dışında evren anlayışının şekillenmesinde insanları motive eden temel etken evrenin kendi bildiklerinin ötesinde bilinmez olmasıdır. Günümüzde batı felsefesinde “Agnostisizm”, doğu felsefesinde ise “Lâ-Edriyye” olarak kavramsallaştırılan “Bilinmezlik”, evrenin neden oluştuğunun bilinmediğini ve bilinemeyeceğini ileri süren bir felsefi akım olarak ortaya çıkmaktadır. Güneşin neden doğudan doğduğu, yıldızların gökyüzündeki konumunun değişimi, ayın evreleri gibi bilimsel bilginin eksikliğinden kaynaklanan bilinmezlik ilk bakışta olumsuz bir durum olarak görünmesine rağmen Türk toplumlarında kamlar, Mezopotamya toplumlarında ise tapınak görevlileri olarak isimlendirilen ruhban sınıfı mensupları bilinmezliği, mistisizm ile karıştırarak kendi varlıkları için bir dayanak ve tanrıların varlığı için bir gerekçe oluşturmuşlardır (Stinson 2008: 153, Oppy 2006: 17–20, Khan 2007: 135–136, Kafesoğlu 1995: 287–289, Johnston 2004: 643–644).

Mezopotamya’daki ruhban sınıfı mensupları ve Türk toplumlarındaki kamlar, insanların bilmediklerini kendilerinin bildiklerini ve var olan dünyanın ötesindeki dünya ile ilgili bilgileri aldıklarını iddia ederek insanlar için bilinmez olan evrenin ve insanın varoluşunu kendi tanrılarının sahip olduğu güçler vasıtasıyla açıklamaya çalışmışlardır (Dioszegi 1998: 248–255, İnan 2015: 72–77, Ocak 2007: 70–71, Bayat 2010: 22–25, Gömeç 1998: 41). Yaşadık-

ları toplumun kültürünü kendi inanç sistemlerine göre şekillendirmeye ya da inanç sistemlerini toplumun kültürüne adapte etmeye çalışan ruhban sınıfı mensupları, evren anlayışlarını da toplumun yaşama biçimine ve inancına göre düzenlemiştir. Bu noktada tanrı ya da tanrıların sahip oldukları vasıflar evren anlayışındaki konumunu belirlemiştir. Örneğin Altay Türklerinde “Ülgen” en büyük yaratıcı olarak görülerek evrenin varoluşu onun mevcudiyetine dayandırılmışken; Mezopotamya’da evrenin yaratılışı An, Enlil ve Enki tanrı üçlemesinin kendi aralarındaki mücadelesinin sonucu ortaya çıkan kaosu varlığı ile açıklanmıştır (Çoban 2013: 194–197, Bayat 2007: 84–85, Gömeç 2006: 113–119, McIntosh 2005: 211–215, Bottéro 1995: 213–216, Horowitz 1998: 107). Altay kamlarının varlığın tek sahibi olarak Ülgen’i görmesi; Mezopotamya ruhban sınıf mensuplarının birçok tanrının en güçlülere olarak kabul ettikleri Tanrı An’ın gökyüzünü, Tanrı Enlil’in yeryüzünü ve Tanrı Enki’nin ise suları sahiplendiği evrenin üç tanrı arasında paylaşılmasıyla oluşturulan varlığın farklı parçalarının değişik güçler tarafından yönetilmesine inanmaları ile oluşan bu evren anlayışı farklılığı, toplumların sahip olduğu yaşayış biçimi ile evren anlayışı arasında kurdukları paralelliklerin fazlalığının inanışlarını kolaylaştırmasıyla izah edilebilir (Roux 2011: 71–72, Ögel-I 1998: 427–433, Gömeç 1998: 42–43, Kaya 2007: 143–148, Günay 1997: 59–61). Türk mitolojisinde, kötü bir tanrı ruhu olan ve tanrı tarafından yer altı dünyasının efendisi olarak lanetlenen Erlik Han mevcuttu. Erlik Han, Mezopotamya’daki anlatımdan farklı olarak, yaratılış tamamlandıktan sonra ortaya çıkmış ve Ülgen’den onun yarattığı bazı halkları istemiştir. Ülgen, Erlik Han’a izin vermeyince, kutsal kitaplardaki cennetten kovulma hadisesindeki gibi, erkek olan Törüngey ve dişi olan Eje’yi (Ece) kandırarak kötülüğü yaymıştır. Erlik Han’ın evrenin yaratılışında büyük bir etkisi olmasa da inanç sistemlerinin vazgeçilmez ögesi olan kötüyü temsil etmesi ve tanrı Ülgen ile mücadelesi açısından Türklerdeki evren anlayışı içerisinde yer almaktadır (Gömeç 2006: 112, Türköne 1995: 143, Gömeç 2003: 83–86, Çoban 2013: 195, Uraz 1994: 20–22).

Ruhban sınıfı mensupları, evren anlayışlarını topluma anlatmaya başladıkları andan itibaren duyu dünyaları ile fark edemedikleri her şey için tanrısal güçlere atıfta bulunmuş ve bu atıftan oluşturdukları, kendi içerisinde tutarlı ve insanüstü söylenceleri de bir araya getirerek mitolojik anlatıları meydana getirmişlerdir. Binyıllar boyunca sözlü kültürün içerisinde yaşayan mitolojik anlatıların yazıya geçirilmesi ile toplumların sahip olduğu evren anlayışları

da dahil olmak üzere pek çok dini ve kültürel öge değişmeden günümüze ulaşmayı başarmıştır (Scranton 2010: 14–19, Coles 2001: 2, Bonnefoy 1993: 328–329, Leeming 2010: 267). Gerek Türk toplumunun bilgeleri olarak görülen kamlar gerekse Mezopotamya toplumunun bilginleri olarak kabul edilen ruhban sınıfı mensupları, evren anlayışlarını mitolojik anlatımlarda ortaya koymuş olmalarına rağmen evreni nasıl tahayyül ettiklerini sistematikleşmiş bir düşünüş tarzı haline getirmemişlerdir. Evren anlayışını ilk kez sistemleştirerek kozmoloji biliminin ortaya çıkmasına sebep olan ise İslâm kaynaklarında Batlamyus olarak bilinen Claudius Ptolemaios olmuştur. Hiparkhos ve Eratostenes gibi döneminin önemli astronom ve coğrafyacılarının görüş ve bulgularından faydalanan Ptolemaios mevcut saptamaları toplayıp sistemleştirerek yer merkezli evren modelini geliştirmiştir (Elsersawi 2009: 11–17, Chaple 2009: 4–7, Taub 1993: 11–17, Munitz 2008: 104–105). Ptolemaios, Türk ve Mezopotamya evren anlayışına paralel olarak dünyanın evrenin merkezi olduğunu kabul etmiş gözle görülen Güneş, Ay, Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürn'nün dairesel bir hareketle dünyanın etrafında döndüğünü kabul etmiştir. Ptolemaios, dünyayı yeryüzü olarak kabul ederken geride kalan tüm astronomik cisimleri gökyüzü olarak sınıflandırarak, Türk evren anlayışındaki gibi var olan her şeyi yeryüzü ve gökyüzü olarak iki kategoride değerlendirmiştir. Benzer şekilde Mezopotamya kozmolojisinde de insanların üzerinde yaşadığı yeryüzü ile diğer gök cisimlerinin bulunduğu gökyüzü tanrılar tarafından ikiye ayrılmış bir bütünün parçaları olarak tasavvur edilmiştir (Evans 1998: 384–385, Talbert 2014: 110–112, Esin 2001: 39–41, Roux 2011: 65–66, Armstrong 2004: 66–68). Ptolemaios'dan yaklaşık 1400 yıl sonra Kopernik güneşin sabit bir merkezde olduğunu dünyanın ve diğer gezegenlerin onun etrafında döndüklerini ileri sürdüğü bir evren anlayışı geliştirmiştir. Bu evren anlayışı Kepler ve Galileo'nun çalışmalarıyla desteklenerek, Ptolemaios kozmolojisini yıkmış ve yerine Kopernik kozmolojisinin öne çıkmasına neden olmuştur (Kuhn 2004: 48–49, Sakolsky 2004: 16–44, Hainesworth 2012: 72–73).

Mezopotamya ve Türk evren anlayışının mukayesesindeki birçok ögenin benzeşmesinde Türk ve Sümer toplumu arasındaki ırkı birlikteliğin büyük rolü bulunmaktadır. Bu ırkı birlikteliğin en büyük göstergesi Türk ve Sümer dilinde doğrudan ilintisi bulunan 400'e yakın kelime bulunması ile her iki dilde gramer yapıları arasında büyük benzerliklerin olmasıdır (Tuna 1990: 5–34, Landsberger 1943: 93–95, Çığ 1994: 235–236). İki toplumun da ortak bir

dil ailesine mensubiyetinin yanı sıra dağların kutsallığına inanan Türkler gibi Sümer toplumunun da düz Mezopotamya ovalarında dağlar gibi yükselen ziguratlar inşa etmesi, yaşam coğrafyalarının farkına rağmen evreni algılayışlarındaki benzerliği ortaya koymaktadır. Mezopotamya'nın diğer halkları çevrelerindeki coğrafyalarda dağlar ile karşılaşmış olsalar dahi dağlara kutsallık atfetmemiş, gökyüzüne yaklaşmaya tanrısal bir anlam yüklememiştir. Yönetim anlayışı açısından da Türk ve Sümer toplumlarında birliktelikler görülmüştür. Bunun başında Türklerdeki “Kut” anlayışının yansıması olarak Sümer toplumunda kralların tanrılar tarafından seçildiğini ya da atandığını belirten metinlerin varlığı örnek gösterilebilir (Bilgiç 1982: 100, Hatiboğlu 1979: 29–45, Çığ 2015: 1750–1753, Landsberger 1945: 130–141, Pekşen 2016: 57).

Sümer toplumunun Türk etnik yapısı içerisinde yer almasıyla ilgili olarak birçok kanıt bulunmasına rağmen Sümerlerin Mezopotamya coğrafyasına nasıl geldikleri konusunda çok az bilgi bulunmaktadır. Sümerlilerin, Türklerin anavatanı olan Orta Asya'dan hangi yolu izleyerek Mezopotamya'ya geldikleri ile ilgili görüşler arasında Hazar Denizi'nin güneyinden batıya doğru ilerleyerek Mezopotamya'ya ulaştığı görüşü son zamanlarda ağırlık kazanmış olmasına rağmen Sümer toplumunun metinlerinde denizden geldiğine yönelik yaptığı imalar da bulunmaktadır. Sümer toplumunun hangi yol ile Mezopotamya'ya geldiği konusu tam olarak açıklanamasa dil ve yaşam tarzından evren anlayışına kadar büyük benzerliklerin olduğu açıktır.

2. Türklerdeki Evren Anlayışı

İnsanların gözlemleyerek anlamlandırmaya çalıştığı gökyüzü her zaman dönüşüm halinde olmuştur. Gökyüzünü izleyen insanlar, bu döngünün dışında, gökyüzüne hakim olduğunu düşündükleri ve sürekli görebilecekleri bir gökcismi aramışlardır. Bu sebepten yerinden ayrılmayan Kutup Yıldızı Türklerdeki evren algılayışının önemli simgelerinden biri olmuştur. Türkler, Kutup Yıldızı'nı tıpkı bir çadırın tepesini havada tutan merkez direğine benzetmiş ve ona “göğün direği” ismini vermişlerdir. Türklerdeki evren anlayışının ilk adımı olarak görülen Kutup Yıldızı'nın etrafında ayın, güneşin, diğer yıldızların döndüğüne inanılmıştır. Türklerin Kutup Yıldızı için kullandıkları bir diğer ifade ise “demir kazık” olmuş ve bu ifade onun sarsılmaz sağlamlığını ve yerinde kalışını vurgulamak için kullanılmıştır. (Ögel-II 1998: 183, Ergun 2004: 189–190, Türköne 1995: 143, Kaya 2007: 113, Esin 2001: 30). Türkler tarafından gökyüzünün direği ve değişmeyen parçası olarak görülen

Kutup Yıldızı aynı zamanda yeryüzünü gökyüzünden ayıran bir kapı olarak görülmüştür. Kutup Yıldızı'nın altında insanların yaşadığı yeryüzü, üzerinde ise ruhların ve tanrının yaşadığı gökyüzünün olduğu inanılmıştır. İki dünya arasında bir kapı olarak görülen Kutup Yıldızı'ndan aşağı ancak tanrı tarafından görevlendirilen ruhların geçebileceği inancı mitolojik anlatılara yansımıştır. Gökyüzünün birbirinin üzerinde yer alan katlar halinde dizildiğine inanan Türkler, Kutup Yıldızı'ndan sonra güneşin ve ayın sonra ise bizzat tanrının yer aldığı katın geldiği düşüncesini evren anlayışı olarak kabul etmişlerdir (Ermetin 2009: 259, Çoruhlu 2002: 26). İnsanların da yaşadığı dünyanın altı ve üstünün tanrılar tarafından katlar halinde dizilmiş olduğu inancı Türk toplumlarında ve birçok dini inançta yer almaktadır. Yeryüzünü bir düzlem olarak hayal eden insanlar iyiliklerin ve kötülüklerin derecesine göre düzenlenmiş alt ve üst katlar olduğunu, ölümden sonra bedenden ayrılan ruhun dünyadaki yaşayışına nispetle ya mükâfat için gökyüzü katlarına ya da ceza için yer altı katlarına gideceğine inanmıştır. Katlar halinde düzenlenmiş gökyüzü anlayışı Ptolemaios tarafından geliştirilecek saydam küreler halinde birbirini içerisine alan ve her birinin sınırlarını belirleyen bir gök cisminin bulunduğu düşünülen yapı olarak şekillendirilmiştir. Mezopotamya'daki ruhban sınıfı mensupları ise gökyüzünün katları olduğunu kabul etse bile bunların birbirinden ayrı olduğunu ve aralarında geçiş yapılmadığını düşünmüşlerdir. Mezopotamya kökenli mitoslarda gökyüzü parçalardan oluşan bir bütün olarak görülmemiştir.

Türk toplulukları Kutup Yıldızı'nın yanı sıra güneşin, ayın ve diğer yıldızların da kutsallıklarına inanarak saygı göstermiştir. Kaynaklar, Hunların üç kez diz çökerek, kamların ise eğilerek güneşi selamladığını belirtmektedir (Ögel-II 1998: 197, Drury 1989: 38, Küçük 2010: 203). Göktürklerden sonraki Türk topluluklarında güneş ve aya cinsiyet atfedilmiş güneş dişi ay ise erkek olarak düşünülmüştür. Günümüzde Anadolu'da kullanılan "Aydede" tabirine kadar uzanan bu inanış Mezopotamya'daki güneş ile sembolize edilen Tanrı Şamaş'ın erkek; ay ile sembolize edilen Tanrıça Sin'in dişi olmasıyla tezat teşkil etmektedir. Türkler tabiata yaşam veren güneşi çocuklarına hayat veren anaya benzetmiş, karşıtı olarak gördükleri ayı ise erkek olarak düşünmüşlerdir. Mezopotamya'da ise insanlara hayat bağışlayan en güçlü erkek tanrı, güneş ile bağdaştırılmış, ay ise sahip olduğu döngüden dolayı dişi bir tanrı olarak tasavvur edilmiştir. Her iki toplumun sahip olduğu birbirinden farklı kültürel yapı ve inançtan kaynaklanan bu durum her iki toplumun mitolojik anlatılarına

da yansımıştır (Uraz 1994: 27–32, Boratav 2012: 95, Black 2003: 222–224). Türk mitoslarında “Güneş-Ana” ile “Ay-Baba”, güneşin sıcak ayın soğuk olması, güneşe karşı durarak ant içme, doğan güneşe selam verme gibi motifler görülürken Mezopotamya mitoslarında tanrıların güneşin girip çıkması için doğu ve batıya kapılarını yerleştirmesi, tanrıların güneşi kendilerinin bir çocuğu olarak yaratmaları gibi anlatımlar mevcuttur (King 1999: 108–109, Ögel-II 1998: 197, Paas 2003: 82).

Türklerdeki evren anlayışının bir diğer önemli unsuru ise gökyüzünün şekli olmuştur. Uçsuz bucaksız bozkırlarda yaşayan Türkler, yaşadıkları dünyayı kendi çadırlarının büyütülmüş bir hâli olarak düşünmüşlerdir. Bin yıllar boyunca kullandıkları kubbeli çadırları gibi gökyüzünün de kubbe şeklinde olduğuna inanmış Kutup Yıldızı’ını da kubbe şeklindeki gökyüzünü havada tutan direk olarak düşünmüşlerdir (Ergun 2004: 187, Bayat 2007: 43, Kaya 2007: 143, Divitçioğlu 1987: 110–112). Günümüzde hala Anadolu’da kullanılan “Gökkubbe” anlayışına Mezopotamya inançlarında ve mitoslarında rastlanmamaktadır. Mezopotamya’daki ruhban sınıfı mensupları yeryüzünü de kuşatan gökyüzünün sonsuz olduğunu ve bu sonsuzluğun ancak tanrılar tarafından anlaşılabilceği insanlar için ise bunun tahayyül edilemez olduğunu öne sürmüştür.

Türklerdeki evren anlayışını diğer toplumlardan ayıran en önemli farklılıklardan biri gök ve yer beraberliğidir. Türklerin yer ile göğün birbirinden ayrılmaz bir bütünün parçası olduğunu düşünmelerinin temelinde yer ve göğün birlikte hareket ettiğine inanmaları ve aralarında hiçbir zaman uyumsuzluğun olmayışı bulunmaktadır. Türklerdeki yer gök birlikteliğine zamanla yağmurun yağdığı, rüzgârın estiği ve kuşların uçtuğu “kalıg” isimli bir boşluk eklenmiştir. Yeryüzü üzerinde olmasına rağmen insanların da kalıg’da yaşadığı düşünülmüştür. Fakat kalıg yeryüzü ile gökyüzünü ayıran bir sınır olarak tahayyül edilmemiştir (Ögel-II 1998: 326, İnan 1976: 19, Gömeç 2006: 141, Çaycı 2002: 22–23, Gömeç 1998: 50, İnan 2015: 28).

Türklerdeki evren anlayışının temelinde yer alan yer ve gök kavramında gök daha mukaddes daha değerli görülmüştür. Yaradılıştaki yer – gök – insan üçlemesi birbirinden ayrılmadan yer almasına rağmen tanrının ve ruhların gökyüzünde yer alması onu daha önemli bir dinî öge hâline getirmiştir. Göktürk yazıtlarının yaradılış bölümünde “Yukarıda, mavi gök (Kök Tengri) – Aşağıda yağız yer yaratıldığında – İkisi arasında kişioğlu yaratılmış” denilerek yer – gök

– insan üçlemesi etkili bir biçimde vurgulanmaktadır. Bu anlatımda ay, güneş ve yıldızlar gökyüzünün parçaları olarak görülmemiş insan gözünün gördüğü tüm gök cisimleri, gökyüzüne ait olarak kabul edilmiştir (Ögel-I 1998: 279–280, Tonguzalp 1950: 28, Arslan 1984: 98–99, Dikici 2005: 114–116). Türklerdeki evren anlayışı sadece yaratılışın fiziksel öğelerini kapsamamış, varlığın oluşumu ve tanrının yaratmayı irade buyurmasının nedenleri de açıklanmıştır. Verbitskiy’in derlemiş olduğu *Altay Yaratılış Destanı*’nın giriş bölümünde bu durum açıkça ortaya konulmaktadır.

Bir dünya istiyorum, bir soyla yaratayım. Bu dünya nasıl olsun, ne boyla yaratayım. Bunun çaresi nedir, ne yolla yaratayım. Bir Ak-Ana (Ak-Ene) var idi, yaşardı su içinde, Bir Ak-Ana (Ak-Ene) var idi, yaşardı su içinde, “Ülgen’e şöyle dedi, göründü su yüzünde: Yaratmak istiyorsan, sen de bir şeyler Ülgen, Yaratıcı olarak, şu kutsal sözü öğren!” De ki hep, Yaptım oldu! Başka bir şey söyleme! Hele yaratır iken, Yaptım olmadı! Deme! Ak-Ana bunu dedi, sonra kayboluverdi, Denize dalıp gitti, bilinmez oluverdi.

Metnin devamında ise Ülgen’in üç büyük balık yarattığından ve bu balıkların üzerine konduğundan bahsedilmektedir. Sonrasında Ülgen tepesi güneşe ve aya, etekleri ise dünyaya değen Altın Dağ’ın başına geçip oturmuş dünyayı altı günde yaratmışken yedinci günü ise uyuyarak geçirmiştir. Evrenin yaratılması tamamlandıktan sonra sıra insanın yaratılmasına gelmiştir.

Yine günlerden bir gün, Tanrı Ülgen denize, Bakarak duruyordu, şaşırıp birden bire, Bir toprak parçacığı, sularda yüzyordu, Toprağın üzerinde, bir de kil duruyordu. Toprak üstündeki şey, dedi, nedir acaba, İnsanoğlu bu olsun, insana olsun baba, Görünmeğe başladı, insan gibi bir şekil, Birden insan olmuştu, toprak üstündeki kil. İnsanda toplanmıştı, her çeşitten yeterlik, Bu ilk insanın ise, adı olmuştu Erlik.

Mitosun devamında Ülgen’in ilk olarak yarattığı Erlik’in kalbinin kıskançlık ve hırsı dolu olduğu ve Ülgen gibi güçlü ve yaratıcı olmadığı için öfkelenildiği anlatılmaktadır. Sonrasında Ülgen, kemikleri kamıştan, etleri topraktan yedi insan yarattığı ve insan neslinin buradan türediği ifade edilmektedir. XIX. yüzyılda derlenen bu anlatıma diğer inanışların etkisi açık olmasına rağmen temel kurgunun değişmediği kabul edilebilir. Mitosta Ülgen’in evreni ve Erlik’i yarattıktan sonra kaosun başladığı anlatılırken Mezopotamya’da tanrılar arasındaki mücadelenin evrenin yaratılmasına sebep olduğu açıklanarak iki kültür arasındaki temel evren anlayışı farkı açıklanmıştır (Ögel-I 1998:

433–436, Bayat 2007: 86, Kaya 2007: 106, Çoruhlu 2002: 98, Sepetçioğlu 1990: 105–107, İndirkaş 2007: 31–32, Türköne 1995: 101).

Orta Asya gibi geniş bir coğrafya üzerinde yaşayan Altay, Tuva, Hakas, Şor, Yakut/Saha gibi Türk toplumlarında evren anlayışını ortaya koyan ve yaratılışı açıklayan temel kurgusu aynı fakat farklı versiyonlara sahip mitoslar bulunmaktadır. Bu mitoslar, bir köke sahip olan ağacın dalları gibi olmasına rağmen son yüzyılda derlendiği için gerek semavi dinlerden gerekse komşu toplumlardan etkilenerek değişimlere uğramıştır. Altay Destanı'ndaki Tanrı Ülgen ve kötü bir ruha sahip olan Erlik isminin farklılaşması bu değişimlere önemli bir örnektir. Tanrı Ülgen, Tuvalar tarafından Han-Hurbustu, Hakaslar tarafından Han Tengri veya İnhuday, Şorlar tarafından Üş Çayan, Yakut ve Sahalar tarafından Ürün Aar Toyon olarak isimlendirilmiştir. Erlik ise Tuvalar tarafından Lovuñ Haan, Hakaslar tarafından Çiti İrlık, Şorlar tarafından Erlik Kan, Yakut ve Sahalar tarafından Arcan olarak isimlendirilmiştir. Bu farklılıklara rağmen Tuva, Hakas, Şor, Yakut/Saha Türklerinin mitosları Türklerdeki evren anlayışının temel özelliklerini taşımaktadır (Dilek 2010: 47, Kaya 2007: 34, Ergun 2004: 199, Ergun 1997: 130–135).

Evren anlayışlarının etkin şekilde ifade edilmesi için öncelikle evrenin şeklinin tanımlanması gerekmektedir. Türk toplumlarında gökyüzünün şeklini tanımlamak için bugün dahi dilimizde varolan “Gökkubbe” ifadesi Orhun Yazıtları'ndan beri kullanılmaktadır. Kubbe benzetmesinde halkın yaşadığı çadırların ya da hakanın yaşadığı otağların yapısının büyük bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Bozkırda yaşayan insanlar kendi üzerlerinde gökten ve kendi çadırlarından başta bir yapı görmediklerinden gökyüzünü kendi çadırlarının kubbesine benzetmiş olması oldukça akla yatkın gözükmektedir. Gökyüzünü bir kubbe şeklinde düşünmüş olmalarına rağmen yeryüzünü sınırları bulunan düzlük olarak tahayyül etmişlerdir. Düz bir yeryüzünün de sınırları olması gerektiğinden dolayı doğu – batı – kuzey – güney yönlerinin her birinin sınırı için “bulung” tanımı belirlenmiştir. Göktürk yazıtlarında “Tört bulungdaki” ifadesi ise günümüzde Anadolu'da kullanılan “Dünyanın dört bucağı” deyiminden bu yana yeryüzünün bir tanımı olarak kullanılması bakımından oldukça canlı bir örnektir (Ögel-II 1998: 244–260, Durbilmez 2011: 84, Esin 2006: 44–46, Kafesoğlu 1995: 224, Esin 2001: 49–50, Kafesoğlu 1987: 41–43). Mezopotamya ile Türk topluluklarının sahip olduğu evren anlayışının farklılaşmasının nedenlerinden biri de dinî ritüellerin gerçekleştirildiği mekân-

ların farklılığıdır. Türkler sahip oldukları göçebe yaşantılarından dolayı dinî hayatın gereklerinin tamamını gökyüzü altında gerçekleştirmişlerdir. Dağlar, ırmaklar ve bazı mekânlar kutsal sayılmış olsa da buralarda bir ibadethane yapmak ihtiyacı duymamışlardır. Mezopotamya'da ise bunun aksine neredeyse tüm dinî ritüeller tapınaklarda yapılmıştır. Mezopotamya'daki ruhban sınıfı mensupları her ne kadar doğayı kutsallaştırmışlarsa da dinî hayatın merkezi tapınaklar olarak kalmıştır. Ayrıca tapınaklar birer astronomi merkezi olarak işlev görmüştür. Evren anlayışını ortaya koyan bilim adamlarının aynı zamanda ruhban sınıfı mensupları olması Mezopotamya'daki evren anlayışının tapınaklar üzerinden şekillendirilmesi ile sonuçlanmıştır.

Evren anlayışının bir parçasını oluşturan yön tanımlamaları, Türk toplumlarında hem renkler hem de gök cisimleri ile adlandırılmıştır. Türklerin oldukça geniş bir coğrafyada sürekli hareket halinde yaşamaları yönlere büyük önem atfetmelerine neden olmuştur. Bunun ilk örneklerinden birini Hunlarda görmekteyiz. Hunlar için güneş doğunun ay ise batının sembolleri olmuş ise de Uygurlarda güneşin güneyi ayın ise kuzeyi temsil ettiği görülmektedir (Ögel-II 1998: 197, Ögel 1991: 436–437, Bayat 2007: 299). Gök cisimlerinin yanı sıra renkler de yönler ve mevsimlerle bağdaştırılmıştır. Türk toplumlarında kuzey, kara rengi ve kış mevsimini, güney kırmızı rengi ve yaz mevsimini, batı beyaz rengi ve güz mevsimini, doğu ise mavi yani gök rengini ve ilkbahar mevsimini ifade etmek için kullanılmıştır. Türk toplumlarında rastlanmasına rağmen Mezopotamya kültüründe rastlanmayan bu sembolik evren tanımlayışı gözle görülebilen gök cisimlerini hissedilen mevsimlerle ve doğayı ifade için kullanılan renklerle bağdaştırmışlardır (Esin 2001: 29, Küçük 2010: 195, Neriman 2015: 263–264).

İnsanlığın evren anlayışının bir bölümünü de tabiat olayları oluşturmaktadır. Günümüzdeki gibi doğayı kendilerine göre şekillendiremeyen insanlar yaşamlarını tabiatın onlara verdiklerine bağlamışlardır. Bu insanlar, tabiat olayları karşısında bilimsel açıklamalar getirmekten çok metafiziksel bağlantılar kurmuştur. Türk toplumları ile Mezopotamya toplumları özellikle gök gürültüsü, yıldırım, şiddetli rüzgâr, kıtlık gibi insanları dehşete düşürebilen tabiat olaylarını tanrıların onlara kızgınlığı olarak yorumlamışlardır (Kafesoğlu 1995: 302–304, Dikici 2005: 378, Özdemir 2013: 142–143).

Türklerdeki evren anlayışının temelini oluşturan gök ve yer dışında bir de yer altı dünyası mevcuttu. Türk evren anlayışında yer altı dünyasını yeryüzünün

tersi olmanın ötesinde kötü ruhların ve tanrıların mekânı olarak nitelendirilmiştir. Türklerdeki evren anlayışının ilk dönemlerindeki yazıtlarda yer altı dünyası hakkında bilgi bulunmamasına rağmen sonraki dönemlerde yer altı dünyası evren anlayışının bir parçası haline getirilmiştir. Türklerdeki evren anlayışının geliştiği tek tanrı inancının sistematikte diğer pek çok inancıtan farklı olarak kavramlar zıtlarıyla açıklanmamıştır. Yani cennetin olması cehennemin varlığını gerektirmemiştir. Bu sebepten Orhun ve Ongin yazıtlarında yer ve gök hakkında bilgiler verilirken yer altı dünyası hakkında bir atıf bulunmamaktadır. Fakat sonraki dönemlerde yer altı dünyası “tamu” adı ile kavramlaştırılarak insanlara ve diğer canlılara zararı dokunacak karanlık güçlerin burada bulunduğu izah edilmiştir (Divitçioğlu 1987: 46, Turan 1990: 103–104, Türköne 1995: 107, Çoruhlu 2002: 89, Kafesoğlu 1995: 300, Roux 2011: 29–30). Bu nokta, Türklerin ve Mezopotamya toplumlarının inanç konusunda birbirinden ayrıldığı en önemli farklılıktır. Türk topluluklarında inanç, sevgi olgusu şeklinde görülmüş ve tanrılar insanları sevmiş, insanlar da onları severek saygı göstermişlerdir. Fakat Mezopotamya’daki ruhban sınıfı mensupları insanları yönetmenin en kolay yolu olan korkutmayı seçerek tanrıların yani kendilerinin isteklerine boyun eğmeyenler için şiddetli bir azabın olacağını telkin etmişlerdir. Bu durumun en önemli göstergeleri ise Mezopotamya’da insanlara kötülük edebilecek tanrıların sayısının fazlalığı, gelişmiş bir yer altı dünyası anlayışının bulunması ve tanrıların insanlara nasıl azap edebileceğini anlatan mitosların varlığıdır.

3. Mezopotamya Mitolojisinde Evren Anlayışı ile İlgili Anlatımlar

Mezopotamya, insanlık tarihinde sınıflaşmış toplumsal yapının ilk ortaya çıktığı bölge olmasının yanı sıra yazının etkin şekilde kullanıldığı ve merkezinde bir tapınağın bulunduğu ilk şehirlere de ev sahipliği yapmıştır (Somervill 2009: 17–24, Pollock 1999: 45–50, Adams 2007: 89–101). Mezopotamya’nın ilk kentlerinde tarım sayesinde artan ekonomik zenginlik önce tanrısal gücü elinde bulunduran ruhban sınıfı mensupları sonrasında ise askerî güce sahip krallar tarafından yönetilmiştir (Montgomery 2007: 36–39, Bertman 2005: 61–66, Sanderson 1999: 59–60, Goody 1986: 79–83). Zaman içerisinde Mezopotamya kent devletlerinde yönetim sistemi başta bulunan tek kralın uhdesinde toplanmış olmasına rağmen ruhban sınıfı mensupları sahip olduğu dinî güçlerini, yazıyı kullanmalarının sağladığı avantajlarını, toplum içerisinde iyi örgütlenmiş olmalarının getirdiği hakimiyetlerini kaybetmemiş

ve toplumun akil insanları olmaya devam etmişlerdir (Bulliet 2001: 19–24, Pekşen 2016: 56, Roscoe 1996: 195–211).

Mezopotamya kent devletlerinde yaşayan insanların düşünüş biçimleri üzerinde doğrudan etkiye sahip olan ruhban sınıfı mensupları tanrısallığın onlara verdiği kutsiyeti sorgulanamazlığa çevirerek insanların yaşayışına doğrudan müdahale etme imkânı bulmuşlardır. Mezopotamya'daki ruhban sınıfı mensupları bu güçlerini kullanarak hem onların yaşayışlarını şekillendirmiş hem de dünyayı algılayışlarını yönlendirmiştir (Mieroop 1999: 24–34, Crawford 2004: 78–80, Postgate 1992: 109–126). Zamanla ruhban sınıfı mensupları temel görevleri olan insanlar ile tanrılar arasındaki ilişkileri düzenlemeyi daha da profesyonel hale getirmişlerdir. Buna bağlı olarak pek çok tanrıdan oluşan inanışlar daha sistematik bir din haline gelmiştir (Kramer 1963: 114–115, Palmer 2002: 19–21, Hetherington 1993: 39–41, Snell 2005: 316–318).

Ruhban sınıfı mensupları, inanç sistemlerini düzenlerken takipçileri olan insanların kendilerine en sık soracağı ve insanlık için her zaman merak konusu olmuş olan dünyanın varoluşu, tabiatın kökenleri, mevcut yaşantının doğası, insanın yaratılışı gibi sorulara tanrısal açıklamalar getirerek sorgulanamaz bir evren anlayışı oluştursalar da bu evren anlayışını müstakil şekilde açıklamamış bunun yerine mitolojik anlatımlara dâhil etmişlerdir (Hetherington 1993: 37–39, Walton 2006: 165–172, Harris 2001: 51–59). Mitolojik anlatılarda ortaya konan Mezopotamya evren anlayışı kozmolojik tanımlamalar ve evrensel yasalar oluşturmak yerine tanrıların gücünü göstermek için insanüstü öğeler içeren bir tarzda yazılmıştır (Fellows 1979: 28–32, Covensky 1966: 27–41).

Türkler için inanç, tanrı sevgisini temel alan bir yaklaşım olarak görülmüşken Mezopotamya'da din, hukuk ve ekonomi ile bir bütün halinde düşünülmüştür. Tanrıların evi olarak düşünülen tapınaklar dinî işlevlerinin yanı sıra ekonomik bir merkez olmuş ruhban sınıfı mensupları şehirlerin ekonomik hayatına müdahil olarak ekonomik çıkarları uğruna dinî inanışları şekillendirilmekten kaçınmamışlardır. Aynı şekilde hukuk sistemi de dinî inançlara göre biçimlendirilmiştir. Hukuk içerisinde yer alan iyi ve kötü fiillerin hangileri olduğu dinî inançlar referans alınarak belirlenmiştir. Bu noktada Mezopotamya'daki evren anlayışının içerisinde bulunduğu kozmoloji ve inanç sisteminin metafiziksel öğeler içermesine rağmen maddi temelli olduğu söylenebilir. Türk

toplumlarında ise ekonomik ve siyasi hayat büyük oranda dinî inançların dışında şekillendirilmiştir.

Bin yıllar boyunca sözlü kültürün içerisinde yaşatıldıktan sonra Sümer toplumunda yazıya geçirilen “Gılgamış, Enkidu ve Ölüler Diyarı” olarak isimlendirilen mitolojik anlatımın giriş kısmında yer alan aşağıdaki bölüm Mezopotamya insanların evrenin yaratılışının nasıl algılandığı hakkında önemli bilgiler vermektedir (Maden 2015: 17–33, Heidel 1949: 1–41, Tigay 1982: 23–37, Jackson 2012: 9–21).

Gök yerden uzaklaştıktan sonra, Yer gökten ayrıldıktan sonra, İnsanın adı konduktan sonra; Anu göğü ele geçirdikten sonra, Enlil yeri ele geçirdikten sonra, Ereşkigal Kur’un ödülü olarak ele geçirilip götürüldükten sonra, O denize açıldıktan sonra, Baba Kur’a doğru denize açıldıktan sonra.

Bu anlatımın dikkat çekici unsuru yerin ve göğün birlikte yaratılarak sonrasında ayrıldığına ifade edilmesidir. Bu olgu yerin, göğün bir parçası ve tamamlayıcısı olduğunun açıklanması açısından önem arz etmektedir. İnsanın var olması ise sadece ona isim verilmesi şeklinde basitçe açıklanmaktadır. Evrenin yaratılışının anlatıldığı bölümün büyük kısmı ise yerin ve göğün ayrılmasından önce de bulunan tanrıların mücadelesine ayrılmıştır. Gökyüzü ve yeryüzü yaratılınca “Anu” gökyüzünü “Enlil” ise yeryüzünü ele geçirmiştir. Devamında “Enki”nin dâhil olduğu tanrılar arasında bir savaş başlamıştır. Bu kısmın miti başlangıca götürmek için yazılmış olduğu göz önüne alındığında, devamının yazılmaması anlaşılabilir. Ayrıca evrenin var olmasının sebebi tanrıların kendi aralarındaki mücadelesinin sonucunda meydana gelen kaosa bağlanmaktadır. Tanrıların kendi aralarında yeryüzünü, gökyüzünü ve yer altı dünyasını paylaşımı da evrende sonsuz bir savaşı, devamında ise iyi ve kötünün mücadelesini ortaya çıkardığı öne sürülebilir (Gadotti 2014: 5–22, Kramer 1972: 36–50, Leick 2008: 124, Jager 2001: 131–140).

Evrenin yaratılışı konusunda Türkler ile Mezopotamya toplumları arasında benzerlikler bulunmasına rağmen yaratılış mantalitesi tamamen farklıdır. Türk inanişinde yaratılış tanrılar tarafından gerçekleştirilmesine rağmen insan mevcudiyeti öne çıkarılmıştır. Mezopotamya’da ise yaratılış için bizzat tanrıların varlığı temel alınmıştır. Tanrı Ninmah ve Tanrı Nammu insanları çamurdan yaratırken tek amacı insanların tanrılara hizmet etmesi olmuştur.

Mezopotamya evren anlayışının Gilgamiş, Enkidu ve Ölümler Diyarı mitosuna paralel anlatıldığı bir diğer mitos ise “Sığır Tanrısı Lahar ile Kız Kardeşi Tahıl Tanrısı Aşnan” olup efsanenin ilk bölümündeki “Gök ile yer dağının ardında, An, Anunnakileri (ardıllarını) döledi...” ifadesinden evrenin sadece yaratılıp kendi haline bırakılmadığı evreni yaratmayı isteyen tanrıların, insan neslinin devamı için gerekenleri var ettiği anlaşılmaktadır (Horowitz 1998: 64, Alster 1987: 3–14). Bu anlatımın daha geniş halini ise “Kazmanın Yaratılışı” ismi verilen mitosta bulmaktayız. Bu mitosta: “Efendi, verdiği nimetlerin gerçek yaratıcı olan, Kararları değiştirilemeyen efendi, Topraktan ülkenin tohumunu filizlendiren Enlil, Yerden göğü ayırmayı düşündü, Gökten yeri ayırmayı düşündü” ifadesi yer almaktadır (Kramer 1999: 102–104, Horowitz 1998: 136, Maier 1997: 97–98, Orlin 2007: 136). Her iki anlatı göz önüne alındığında, başlangıçtan önce tanrıların var olduğunu sonrasında her şeyi öten, NAM. MU olarak isimlendirilen bir denizin ortaya çıktığı ve devamında HUR.SAG olarak isimlendirilen maddenin tamamını kapsayan kozmik dağın var olduğu anlatılmaktadır. “Sığır Tanrısı Lahar ile Kız Kardeşi Tahıl Tanrısı Aşnan” mitosunda Tanrı An, kendisinden sonra gelen diğer tanrıların var olmasının sebebi olarak görülürken (Finkel 1997: 102, Livingstone 1986: 74) “Kazmanın Yaratılışı” mitosunda ise yerin ve göğün birbirinden ayrılmasını Tanrı Enlil’e atfedilmesi zaman içerisinde önem kazanan tanrının ilk sebep ya da yaşamı veren mertebesine yükseltilmesini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca “Kazmanın Yaratılışı” mitosunda Tanrı Enlil’in insanların hayatlarını devam ettirmesi için nimet verdiğinden söz edilmesi evren yaratıldıktan sonra insanların tanrılara muhtaç yaşadıklarının vurgulanması açısından kayda değer görülmektedir (Horowitz 1998: 223–244, Dalley 2000: 290–291). İlk dönem Mezopotamya halklarının içerisinde en gelişmiş kültüre sahip toplum olarak kabul edilen Sümer toplumunun dilinde gök manasına gelen “AN” ve yer manasına gelen “Kİ” birleşerek evren anlamına gelen AN.Kİ sözcüğünü oluşturması evren algılayışlarının temelinde yerin ve göğün olduğunu göstermektedir (Delaporte 2013: 151, Sandars 1971: 24–32).

Mezopotamya kültürünün temelini oluşturan Sümerliler, yazdıkları mitoslarda evren anlayışı hakkında kısa açıklamalar yapmış olmasına rağmen onlardan kalan anlayış Asur ve Babil gibi Mezopotamya’nın bilimsel açıdan gelişmiş toplumlara için bir dayanak noktası olmuştur. Mezopotamya yaratılış mitosları içerisinde günümüze en eksiksiz şekilde ulaşan Enuma Eliş, Mezopotamya

evren anlayışını oldukça canlı anlatımlarla ortaya koymaktadır (Smith 1877, Jensen 1890, King 1999).

Üstte değirmi gök daha adsızken, Altta da yağız yer ad almamışken, Onları doğurtan ilk öncel Apsu, Mummu ve Ti'amat, hepsini doğuran, Hala sularını ayırmamışken, Otlaklar da yoktu, bir sazlık bile görünmüyordu; Tanrıların hiçbiri var edilmemişti henüz; Daha adlarıyla çağrılmamış, yazgıları yazılmamıştı...

Enuma Eliş'in giriş bölümünün ilk cümleleri olan yukarıdaki ifadeler Asur ve Babil'deki evren anlayışının Sümerlilere kıyasla hem edebî olarak hem de tutarlılık açısından gelişmiş olduğunu ortaya koymaktadır. İlk iki cümledeki göğün ve yerin adlandırılmasından önceki ifadesi anlatımın edebî kalitesini yükseltmeyi amaçladığı gibi insanoğlu için bir şeyin var olmasının onun isimlendirilmesi ile başladığını gösteren felsefi yargıyı da ortaya koyması açısından dikkat çekicidir. Bu durum Asur ve Babil'de evrenin yaratılışı ile ilgili felsefi bir yaklaşımın oluşmaya başladığını göstermektedir (Ford 2005: 54–57, King 1999: 7–9, Vail 2012: 104–105, Morvillo 2010: 83, Caldwell 1993: 79–80, Holland 2009: 123–129).

Sümerlilerde yaratılış; Anu, Enlil ve Enki olarak isimlendirilen üç tanrıya atfedilerek açıklanmasına rağmen Asur ve Babil'de de tatlı su okyanusu olan Apsu, tuzlu su okyanusu olan Ti'amat ve bu iki okyanusun üzerindeki bir sis ya da buğu olan Mummu'nun varlığı ile ilişkilendirilerek ortaya konulmuştur. Bu anlatım da daha önceki Mezopotamya mitoslarından farklı olarak evrenin yaratılmasını sağlayan yapı taşlarını açıklamaları bakımından önemlidir. Mitosun devamında Apsu ile Ti'amat'ın kardeş olan bir erkek ve bir kız tanrıyı dünyaya getirmesi basitçe anlatıldıktan sonra bunların isminin Labmu ile Labamu olduğu belirtilir. Sonrasında Tanrı Anşar, Tanrı Kışar, Tanrı Anu, Tanrı Marduk ve Enki ya da Ea adı ile bilinen Tanrı Nudimmud var oldu. Evrenin yaratılışı ve tanrıların ortaya çıkması anlatıldıktan sonra mitos tanrılar arasındaki mücadeleye odaklanmıştır. Mücadele sona erince Anu göklerin Enlil yeryüzünün ve Ea da suların tanrısı olup insanlar için yılı, ayları ve günleri belirlemek üzere, takımyıldızlarını göğe yerleştirip takvimi düzenlemiş; güneşin çıkıp girmesi için doğuda ve batıda kapılar inşa etmiş; göğün tam ortasına da başucu noktasını çakmış; aya ışık saçtırarak geceyi ona emanet etmişlerdir. Böylece insanlar için gereken düzenlenmiş bir evren oluşturmuşlardır (Scully

2015: 54–62, Champion 2008: 40–44, Abraham 1994: 129–130, Leick 2002: 26–27, Bertman 2005: 157–158, Somervill 2009: 104–105).

Mezopotamya'daki yaratılış mitoslarında evren anlayışı hakkında bilgiler bulunmasına rağmen yazılış amaçlarının tanrı ya da tanrıları yüceltmek ve hatta mitosun yazıldığı dönemde siyasi olarak güçlü olan kentin tanrısını övmek gibi bir fonksiyonu da bulunmaktaydı. Enuma Eliş'in yazıldığı dönemde Asur ve Babil kentleri siyasi ve ekonomik olarak gelişmiş Sami kentleri olmasına rağmen hâlâ Sümer kökenli isimlere sahip tanrıların varlığı ise Mezopotamya'daki Sümer etkisinin hem inanış hem de evren anlayışı boyutunda bin yıllar boyu devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir (Hasel 1972: 7–9, Gadotti 2014: 7–9).

4. Sonuç

İnsanlığın cevabını aradığı en önemli soru olan “insanın ve evrenin nasıl yaratıldığı” her toplum tarafından birbirinden farklı şekilde cevaplandırılarak bir evren anlayışı oluşturulmuştur. Aynı gökyüzünün altında yaşayan insanların evren anlayışlarını bir diğerinden daha farklı geliştirmesinde yaşadıkları coğrafya, geçim kaynakları, kültürel yapı ve dini inanışların etkili olduğu söylenebilir. Evren anlayışının kökeninde, kozmolojinin de konularından biri olan, “evrenin yaratılışı” yer almaktadır. Türk toplumlarından biri olan Altay Türkleri'nin ortaya koyduğu Yaratılış Destanı ile Asur ve Babil döneminde yazılan Enuma Eliş, her iki toplumun en olgunlaşmış evren anlayışlarını yansıtan edebî eserlerdir. Bu iki eserde ilk dikkat çeken benzerlik evrenin yapı taşı olarak suyun görülmesidir. Hem Altay Yaratılış Destanı'nda hem de Enuma Eliş'in giriş bölümündeki anlatımda, her şeyi kaplayan bir deniz yer almaktadır. Bugün modern fizik sayesinde tüm elementlerin yapı taşının atomlar olduğunu bilmemize rağmen, varlığıyla hayata can veren suyun eksikliğinin yok oluş olduğunu düşünen dönem insanları için evrenin yapı taşı olarak suyun temel alınması makul görünmektedir.

Altay Yaratılış Destanı ve Enuma Eliş'den anlaşıldığı kadarıyla evrenin yapı taşlarının var olması evrenin oluşumunun başlaması için yetmemiş, ilahi bir güce de ihtiyaç duyulmuştur. Altay Türkleri'nde bu ilahi güç Tanrı Ülgen'in varlığı ile açıklanırken Mezopotamya'da Tanrılar An, Enlil ve Enki arasındaki mücadeleye atfedilmiştir. Evrenin yaratılışının açıklanmasında anlatıcının dinleyiciye vermesi gereken cevaplardan biri ise tanrı veya tanrıların neden evreni yaratmayı istemiş oldukları sorusudur. Altay Yaratılış Destanı'nda bir kuş

haline dönüşerek gezen Tanrı Ülgen'in konacak bir yer bulamaması üzerine gökten gelen sesin denizden çıkan bir taş üzerine onun konmasını söylemesi; onun yerin ve göğün yaratmasına neden olduğu anlatılmıştır. Bu anlatım, evrenin yaratılma sebebini doğrudan Tanrı Ülgen'in iradesine bağlamıştır. Mezopotamya'da ise yaratılış An, Enlil ve Enki arasındaki savaşın sonucunda Tanrı An'ın göğü Enlil'in ise yeri ele geçirmesi yani hâkimiyet alanlarını belirlemesine bağlanmıştır. Bu anlatım farklılığının nedeni her iki ulusun birbirinden farklı olan yönetim anlayışlarında yer almaktadır. Mezopotamya'da kent devletleri kurulmaya başladıktan sonra her kent bir diğerini ele geçirebilmek için sürekli savaş halinde olmuş ve oluşan bu kaos durumu insanların bildiği dünyayı oluşturmuşken; Türklerde güçlü bir hükümdarın egemenliği altında toplanan insanların liderlerinin hayatı boyunca ona itaat ederek yönetilmesinin ortaya koyduğu birlik bilinci, öncelikle yönetim anlayışına devamında insanların dünyayı algılayışına sonrasında da evren anlayışına dönüşmüştür.

Evren anlayışını etrafındaki insanlara anlatmakla ve kendisinden sonraki kuşaklara aktarmakla yükümlü olan Türklerdeki kamlar ile Mezopotamya'daki ruhban sınıfı mensupları kendi içerisinde tutarlı bir şekilde evrenin oluşumunu açıkladıktan sonra insanın yaratılışını ortaya koymaya gayret göstermişlerdir. Ruhban sınıfı mensupları ve kamlar insanın topraktan yaratıldığını kabul etseler de yaratılış amacı konusunda farklı yaklaşımlara sahiptir. Altay Türklerinde Tanrı Ülgen, toprağı üzerinde gördüğü balçığın insan olmasını düşündükçe balçık insan suretine dönüşmüşken, Mezopotamya'da Tanrı Ninmah ve Tanrı Nammu insanları çamurdan, tanrılara hizmet etmesi için yaratmıştır. İnsanın yaratılışının iki toplumda birbirinden farklı nedenlere dayanması toplumların yaşayışı, geçim kaynakları ve inançları ile alakalıdır. Mezopotamya kent devletleri bir tapınağın etrafında kurulmuş olup ruhban sınıfı mensupları insan hayatının her alanında önemli bir yere sahip olmuştur. Özellikle ekonomik hayat tapınağın idaresi altında olup kent sakinlerinin belirli günlerde tapınağın arazisinde çalışma zorunluluğı bulunmaktaydı. İnsanları tapınağın arazilerinde çalışmaya teşvik etmek için tanrıların insanları onlara hizmet etmesi için yarattığının söylenmesi oldukça ikna edici olmuş olmalıdır. Türk toplumlarında ise kamların herhangi bir ekonomik gücü bulunmamakta çoğunlukla hayvan yetiştiriciliğine bağlı olan ekonomik hayat gelenek ve göreneklere göre şekillendirildiğinden Türklerdeki evren anlayışında tanrı, insanı yaratmış fakat ona tapınağın tarlalarında çalışmak gibi angarya olarak görülen hizmetler yüklememiştir. Mezopotamya'da ruhban

sınıfı mensupları ekonomik hayattan aldıkları gücü devlet yönetimine de yansıtmıştır. Sümer kent devletleri ilk kurulduğu dönemde kentin idaresi doğrudan tapınağa bağlı iken zamanla ortaya çıkan krallar tapınaktan hiçbir zaman bağımsız düşünülmemiş ve krallar kendilerini tanrılarına adadıklarını açıklamakla saygınlık kazanmıştır. Türklerde ise “Han” olarak isimlendirilen en üst yöneticiye ilahi vasıflar yüklenmiş ve tanrıdan kut aldığına inanılmışsa da yönetiminde kamlar değil askerî yöneticiler ön planda olmuştur. Mezopotamya’da devlet yönetiminin merkezi dinî anlayış olmuştuken Türklerde yönetim askerî gücün varlığıyla belirlenmiştir.

Mezopotamya’daki ruhban sınıfı mensupları ile kamlar arasındaki farklılığı anlamak onların oluşturduğu evren anlayışı arasındaki farkı da görmemizi sağlayacaktır. Mezopotamya ruhban sınıfı mensupları tanrının temsilcisi olarak kabul edilmiş, ekonomik ve yönetsel bir merkez olan tapınağın işlerini yürütürken insanların dünyevi işlerine ve kent yönetimine de dâhil olmuştur. Kamlar ise ruhları, cinleri ve perileri görerek onları yönlendiren, sihir yaptığı gibi yapılan sihirleri bozan, ruhlardan kaynaklanan hastalıkları iyileştiren, gelecekte haber vermek gibi dünyevi olmayan işleri yürütmektedir. Bu nedenle, Türklerdeki evren anlayışı ilahi nedenlerden kaynaklanıp ilahi sonuçlara ulaşmışken Mezopotamya mitoslarında anlatılan evren anlayışı tanrıların keyfiyetinden başlayıp insanların hayatını tanrıların isteğine göre yaşaması gerektiği inanışına ulaşmıştır. Bu noktadan hareketle evren anlayışında cevaplanması gereken önemli bir soru olan “insanın evrendeki yeri” her iki kültürde farklı şekillerde anlaşılmıştır. Türklerde tanrı ve onun yarattığı insan, iyiliğin ve kutsiyetin bir sembolü olarak görülmüştür. Tanrının cezalandırması yani yer altı dünyası ise yazıtlarda sıklıkla rastlanmayan bir öge olarak kalmıştır. Mezopotamya’da ise insan tanrılara hizmet etmek için var olduğundan hareketle tanrıların yani ruhban sınıfı mensuplarının isteklerini yerine getirmeyenlere tanrıların gazap edeceği pek çok mitosta anlatılmıştır.

Evren anlayışını oluşturan bir diğer öge ise gök cisimleri ve onlara yüklenen anlamlardır. Hem Mezopotamya mitoslarında hem de Türk yazıtlarında yer merkezli bir evren anlayışı kabul edilmiştir. Dünyanın merkezde olduğu yer merkezli evren anlayışında güneş ve ayın da dâhil olduğu tüm gök cisimleri yerin etrafında dönmektedir. Bu anlayış Kopernik tarafından XV. yüzyılda ortaya konulan güneş merkezli evren anlayışına kadar bin yıllarca yaşamıştır. Yer merkezli evren anlayışında insanlar ayaklarının altında sabit duran yerin hare-

ketsizliğini ve gözleriyle hareket ettiğini gördüğü gök cisimlerinin döngüsünü kendilerine referans olarak almıştır. Mezopotamya ve Türk evren anlayışlarının ayrıldığı nokta ise gök cisimlerinin neyi ifade ettiğinin açıklanmasıdır. Türkler gök cisimlerinin bizatihi kendisine kutsiyet vermiştir. Özellikle Kutup Yıldızı göğün direği ve ruhlar dünyasının kapısı olması dolayısıyla önemlidir. Mezopotamya'da ise gök cisimleri tanrılara atfedilerek kutsallaştırılmıştır. Her tanrı sahip olduğu düşünülen özelliklerine göre bir gök cismi ile birlikte anılmıştır. Daha açık bir ifade ile bir kam aya baktığında kutsanmış ayı gördüğünü düşünürken; bir Mezopotamya ruhban sınıfı mensubu aya baktığında Tanrı Sin'in yansımasını izlediğini varsaymıştır.

Birbirinden çok farklı coğrafyalarda ve yaşam koşullarında yaşayan Mezopotamya ve Türk toplulukları bazı yönleri bağdaşan bazı yönleri ise birbirinden ayrılan evren anlayışları geliştirmişler ve bu anlayış ile dünyayı anlamlandırmaya çalışmışlardır. Binlerce yıl boyunca sözlü kültür içerisinde yaşamış olan evren anlayışı ilk kez Mezopotamya'da yazıya geçirilmesine rağmen Türk topluluklarında ancak bin yıllar sonrasındaki yazıtlarda evren anlayışına ilişkin ifadeler rastlanmaktadır.

Kaynaklar

- Abraham, Ralph (1994). *Chaos, Gaia, Eros: A Chaos Pioneer Uncovers the Three Great Streams of History*. Harper Press.
- Adams, R. M. (2007). *The Evolution of Urban Society: Early Mesopotamia and Prehispanic Mexico*. Transaction Press.
- Alster, B. & V. Herman (1987). "Lahar and Asnan: Presentation and Analysis of a Sumerian Disputation". *Acta Sumerologica* 9: 1-43.
- Armstrong, Karen (2004). *A Short History Of Myth*. Canongate Books.
- Arslan, Mahmut (1984). *Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Bayat, Fuzuli (2007). *Türk Mitolojik Sistemi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- _____ (2010). *Türk Kültüründe Kadın Şaman*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bertman, Stephen (2005). *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia*. Oxford University Press.
- Bilgiç, Emin (1982). "Atatürk, Fakültemiz ve Kürsümüz, Sumerlilerin Tarih, Kültür ve Medeniyetleri". *AÜDTCF Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*. 75-121.
- Black, J. & G. Anthony (2003). *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü*. Aram Yayıncılık.

- Bonnefoy, Y. & W. Doniger (1993). *Asian Mythologies*. University of Chicago Press.
- Boratav P. N. (2012). *Türk Mitolojisi*. BilgeSu Yayıncılık.
- Bottéro, J. & Z. Bahrani (1995). *Mesopotamia: Writing, Reasoning, and the Gods*. University of Chicago Press.
- Bulliet, R. & P. Crossley (2001). *The Earth and Its Peoples: A Global History*. Wadsworth Publishing.
- Caldwell, R. S. (1993). *The Origin of the Gods*. Oxford University Press.
- Call, Jack (2009). *God Is A Symbol of Something True: Why You Don't Have to Choose Either a Literal Creator Or A Blind, Indifferent Universe*. John Hunt Publishing.
- Campion, Nicholas (2008). *The Dawn of Astrology: The Ancient and Classical Worlds*. Hambledon Continuum.
- Chaple, G. F. (2009). *Guide to the Universe: Outer Planets*. Greenwood Press.
- Coles, Peter (2001). *Cosmology: A Very Short Introduction*. Oxford Paperbacks.
- Covensky, Milton (1966). *The Ancient Near Eastern Tradition*. Harper & Row.
- Crawford, Harriet (2004). *Sumer and the Sumerians*. Cambridge University Press.
- Çaycı, Ahmet (2002). *Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çığ, M. İ. (1994). "Sümerlilerden Zamanımıza Ulaşan Kültür İzleri". *XI. TTKB (Ankara 5-9 Eylül 1990)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 235-246.
- _____ (2015). "İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserlerinden Sümerlere". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim 4/4*: 1750 – 1754.
- Çoban, R. V. (2013). "Türk Mitolojisinde İyilik Tanrısı Ülgen'in İnanıştaki Yeri, Tasviri ve Kökeni". *Bilim ve Kültür 1*: 192-198.
- Çoruhlu, Yaşar (2002). *Türk Mitolojisinin Anahatları*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Dahneke, B. E. (2006). *Define Universe And Give Two Examples: A Comparison of Scientific and Christian Belief*. Barton Dahneke.
- Dalley, Stephanie (2000). *Myths from Mesopotamia: Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others*. Oxford University Press.
- Davies, R. W. (2011). *The Universal God*. Xlibris Corporation.
- Delaporte, Louis (2013). *Mesopotamia*. Routledge.
- Dikici, Mehmet (2005). *Türklerde İnançlar ve Din*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dilek, İbrahim (2010). "Sibirya Türk Destanlarında Kahramanın Yeraltı ve Gökyüzü Dünyalarıyla İlişkileri Üzerine Bazı Tespitler". *Milli Folklor 22/85*: 46-56.
- Dioszegi, Vilmos (1998). *Shamanism: Selected Writings of Vilmos Dioszegi*. Akadémiai Kiadó.
- Divitçioğlu, Sencer (1987). *Kök Türkler: (Kut, Küç ve Ülüg)*. Ada Yayınları.

- Drury, Nevill (1989). Şamanizm, Şamanlığın Öğeleri. Çeviren: Erkan Şimşek. Okyanus Yayıncılık.
- Durbilmez, Bayram (2011). “Batı Trakya Türk Halk Kültüründe Mitolojik Sayılar”. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks* 3: 77-93.
- Elsersawi, Amin (2009). *The Atom and the Universe: Theories and Facts Unfold*. Xlibris Press.
- Ergun, Pervin (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.
- Ermetin, G. Y. (2009). *Melevilikte Şamanizm İzleri: Melevî Usul ve Adabında Eski Türk Dini'nin İzleri*. Töre Yayınevi.
- Esin, Emel (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- _____ (2006). *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Evans, James (1998). *The History and Practice of Ancient Astronomy*. Oxford University Press.
- Fellows, W. J. (1979). *Religions East and West*. Holt, Rinehart, and Winston.
- Finkel, I. L. & M. J. Geller (1997). *Sumerian Gods and Their Representations*. Styx Publishers.
- Ford, Michael (2005) *Luciferian Witchcraft*. Lulu.
- Fraser, C. G. (2006). *The Cosmos: A Historical Perspective*. Greenwood Publishing.
- Gadotti, Alhena (2014). *Gilgamesh, Enkidu, and the Netherworld and the Sumerian Gilgamesh Cycle*. Walter de Gruyter Publishers.
- Goody, Jack (1986). *The Logic of Writing and the Organization of Society*. Cambridge University Press.
- Gömeç, Sadettin (1998). “Şamanizm ve Eski Türk Dini”. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 4/4: 38-52.
- _____ (2003). “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”. *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* 33: 79–104.
- _____ (2006). *Türk Kültürünün Ana Hatları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Günay, Ü. & H. Güngör (1997). *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*. Ocak Yayınları.
- Hainesworth, Don (2012). *Understanding the Properties and Behavior of the Cosmos*. Author House Publishing.
- Harris, S. L. & G. Platzner (2001). *Classical Mythology: Images and Insights*. McGraw-Hill Press.
- Hasel, G. F. (1972). “The Significance of the Cosmology in Genesis I in Relation to Ancient Near Eastern Parallels”. *Andrews University Seminary Studies* 10: 1-20.

- Hatiboğlu, Vecihe (1979). "Türk Tarihinin Başlangıcı". *Türkoloji Dergisi* 8/1: 29 – 52.
- Heidel, Alexander (1949). *Gilgamesh Epic and Old Testament Parallels*. University of Chicago Press.
- Hetherington, N. S. (1993). *Cosmology: Historical, Literary, Philosophical, Religious and Scientific Perspectives*. CRC Press.
- Holland, G. S. (2009). *Gods in the Desert: Religions of the Ancient Near East*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Horowitz, Wayne (1998). *Mesopotamian Cosmic Geography*. Eisenbrauns.
- İnan, Abdülkadir (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- _____ (2015). *Tarihte ve Bugün Şamanizm / Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İndirkaş, Z. & C. Göknil (2007). *Türk Mitosları ve Anadolu Efsanelerinin İzsürümü*. İmge Kitabevi.
- Jackson, D. P. (2012). *Gilgamesh Destanı*. Arkadaş Yayınları.
- Jager, Bernd (2001). "The Birth Of Poetry And The Creation Of A Human World: An Exploration of the Epic of Gilgamesh". *Journal of Phenomenological Psychology* 32/2: 131-154.
- James, E. O. (1970). *Creation and Cosmology: A Historical and Comparative Inquiry*. Brill Press.
- Jensen, Peter (1890). *Die Kosmologie der Babylonier*. KJ Trübner.
- Johnston, S. I. (2004). *Religions of the Ancient World: A Guide*. Harvard University Press.
- Kafesoğlu, İbrahim (1987). *Türk Bozkır Kültürü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- _____ (1995). *Türk Milli Kültürü*. Boğaziçi Yayınları.
- Kaya, Muharrem (2007). *Mitolojiden Efsaneye: Türk Mitolojisinin Türkiye'deki Efsanelerde İzleri*. Bağlam Yayınları.
- Khan, F. M. (2007). *Our Universe: A Scientific and Religious View of Creation*. iUniverse Publishing.
- King, L. W. (1999). *Enuma Elish: The Seven Tablets of Creation: Or the Babylonian and Assyrian Legends Concerning the Creation of the World and of Mankind*. Book Tree.
- Kragh, H. S. (2013). *Conceptions of Cosmos: from Myths of the Accelerating Universe: A History of Cosmology*. Oxford University Press.

- Kramer, S. N. (1963). *The Sumerians: Their History, Culture, and Character*. University of Chicago Press.
- Kramer, S. N. (1972). *Sumerian Mythology*. University of Pennsylvania Press.
- _____ (1999). *Sümer Mitolojisi*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Kuhn, K. F. & T. Koupelis (2004). *In Quest of the Universe*. Jones & Bartlett Learning.
- Küçük, Salim (2010). “Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı”. *Bilig* 54: 185-210.
- Landsberger, Benno (1943). “Sümerler”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi* 2/5: 90 – 102.
- _____ (1945). “Sümerlerin Kültür Sahasındaki Başarıları”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi* 3/2: 137 – 158.
- Leeming, D. A. (2010). *Creation Myths Of The World: An Encyclopedia*. Abc-clio.
- Leick, Gwendolyn (2002). *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*. Routledge.
- _____ (2008). “Sexuality and Religion in Mesopotamia”. *Religion Compass* 2 / 2: 119-133.
- Livingstone, Alasdair (1986). *Mystical and Mythological Explanatory Works of Assyrian and Babylonian Scholars*. Eisenbrauns.
- Maden, Sait (2015). *Gilgamiş Destanı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Maier, J. R. (1997). *Gilgamesh: a Reader*. Bolchazy-Carducci Publishers.
- Maxwell, Nicholas (2001). *The Human World in the Physical Universe: Consciousness, Free Will, and Evolution*. Rowman & Littlefield.
- McIntosh, Jane (2005). *Ancient Mesopotamia: New Perspectives*. Abc- Clio Publishing.
- Metin, Ergun (1997). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Mieroop, M. V. (1999). *The Ancient Mesopotamian City*. Oxford University Press.
- Montgomery, D. R. (2007). *Dirt: The Erosion of Civilizations*. University of California Press.
- Morvillo, Nancy (2010). *Science and Religion: Understanding the Issues*. John Wiley & Sons.
- Munitz, M. K. (2008). *Theories of the Universe*. Simon and Schuster.
- Nerimanoğlu, K. V. (2015). “Türkçede Yön-İstikamet Kavramının İfadesi”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/4: 259-276.
- Ocak, A. Y. (2007). *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İletişim Yayınları.
- Oppy, Graham(2006). *Arguing About Gods*. Cambridge University Press.
- Orlin, L. L. (2007). *Life and Thought in the Ancient Near East*. University of Michigan Press.

- Ögel, Bahaeddin (1991). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- _____ (1998). *Türk Mitolojisi*. C. I-II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özdemir, Mehmet (2013). “Türk Kültüründe Dağ Kültü ve Bir Yüce Dağ: Halbaba”. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 5: 141-163.
- Paas, Stefan (2003). *Creation and Judgement: Creation Texts in Some Eighth Century Prophets*. Brill
- Palmer, Martin (2002). *World Religions*. Barnes & Noble Books.
- Pekşen, Okay (2016). “Eski Mezopotamya’daki Savaşlarda Tanrıların Rolü”. *History Studies* 8/2: 55 – 68.
- Pollock, Susan (1999). *Ancient Mesopotamia: The Eden That Never Was*. Cambridge University Press.
- Postgate, Nicholas (1992). *Early Mesopotamia: Society and Economy at the Dawn of History*. Taylor & Francis Publishing.
- Roscoe, Will (1996). “Priests of the Goddess: Gender Transgression in Ancient Religion”. *History of Religions* 35 / 3: 195-230.
- Roux, J. P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. BilgeSu Yayıncılık.
- Sakolsky, Josh (2004). *Copernicus and Modern Astronomy*. Rosen Publishing.
- Sanders, N. K. (1971). *Poems of Heaven and Hell from Ancient Mesopotamia*. Penguin Classics.
- Sanderson, S. K. (1999). *Social Transformations: A General Theory of Historical Development*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Scranton, Laird (2010). *The Cosmological Origins of Myth and Symbol: From the Dogon and Ancient Egypt to India, Tibet, and China*. Inner Traditions.
- Scully, Stephen (2015). *Hesiod’s Theogony: from Near Eastern Creation Myths to Paradise Lost*. Oxford University Press.
- Sepetçioğlu, M. N. (1990). *Karşılaştırmalı Türk Destanları*. Akran Yayıncılık.
- Smith, George (1877). *The Chaldean Account of Genesis*. Library of Alexandria.
- Snell, D. C. (2005). *A Companion to the Ancient Near East*. John Wiley & Sons Press.
- Somervill, B. A. (2009). *Empires of Ancient Mesopotamia*. Infobase Publishing.
- Stinson, A. E. (2008). *The Universe of Reality: A Guidebook to Principle*. iUniverse Publishing.
- Talbert, R. J. (2014). *Ancient Perspectives: Maps and Their Place in Mesopotamia, Egypt, Greece, and Rome*. University of Chicago Press.
- Taub, L. C. (1993). *Ptolemy’s Universe: The Natural Philosophical and Ethical Foundations of Ptolemy’s Astronomy*. Open Court.

- Tigay, J. H. (1982). *The Evolution of the Gilgamesh Epic*. Bolchazy-Carducci Publishers.
- Tonguzalp, Süleyman (1950). *Türk Dünyası ve Büyük Türk Devletleri*. Ankara: Jandarma Genel Kurmay Basımevi.
- Tuna, N. O. (1990). *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dili'nin Yaşı Me-selesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Turan, Şerafettin (1990). *Türk Kültür Tarihi: Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe*. Bilgi Yayınevi.
- Türköne, Mualla (1995). *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü*. Ark Yayınları.
- Uraz, Murat (1994). *Türk Mitolojisi*. Düşünen Adam Yayınları.
- Vail, E. M. (2012). *Creation and Chaos Talk: Charting a Way Forward*. Wipf and Stock Publishers.
- Walton, John (2006). *Ancient Near Eastern Thought and the Old Testament*. Baker Academic.

The Comparison of the Universe View Amongst Turks with the Mesopotamia Mythological Narrations

Ercüment Yıldırım*

Abstract

The Turk societies have developed a universe view depending on the geographical location and the belief they have. This universe understanding dates back to the view that the sky and the earth were initially joined and subsequently they separated from each other. Turks used to believe that the sky that was believed to be in the shape of dome like tents that they live shelters everything. Even if Turk communities hadn't made the universe understanding that they developed a cosmic philosophical system, they made explanations about the creation of the human being and the universe in the first Turk inscriptions such as Ongin and Orhun. Mesopotamia, which is a region where mythological narrations were first inscribed, hosted the oldest form of the universe view of the human being. While Mesopotamia mythological narrations were bare and uniform in the first periods, the mythos belonging to Assyrian and Babylon period became coherent in themselves, literarily rich and developed universe view. In this study, Turkish communities with their first inscriptions using mythological Mesopotamian narrations, universe definitions owned by two different societies will be compared.

Keywords

Turk, Mesopotamia, understanding of the universe, cosmology, mythology, Sumerian

---

* Assist. Prof. Dr., Kahramanmaraş Sutcu Imam University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History – Kahramanmaraş/Turkey
neshali@gmail.com

Сравнение космологических представлений тюрков с описаниями в мифах Месопотамии

Эрджумент Йылдырым*

Аннотация

В тюркских обществах существовали представления о Вселенной, которые зародились в соответствии с верованиями и условиями жизни. В наиболее ранних представлениях земля и небо были единым целым, впоследствии они разделились. Тюрки верили в то, что небесный свод (купол), похожий на их традиционное жилище юрту, укрывает собой все сущее. Эти представления о Вселенной в тюркских обществах не выросли в стройную философскую систему, однако в тюркских орхонских и онгинских надписях есть описания рождения Вселенной и человека. Месопотамия является регионом, в котором появились первые письменные памятники, запечатлевшие древние мифологические сказания, здесь также зародились древнейшие представления о строении Вселенной. На начальном этапе содержащиеся в мифах объяснения просты и однотипны, однако в ассирийский и вавилонский период мифологические образы становятся более последовательными и литературно обогащаются, демонстрируя глубокое понимание Космоса. Данное исследование ставит целью сравнить древние тюркские тексты и мифы Месопотамии с точки зрения представлений о Вселенной, которые сложились в этих обществах.

Ключевые слова

Тюрки, Месопотамия, представления о Вселенной, космология, мифология, шумеры

---

* Ст. преп., д-р., Отделение истории, Факультет наук и искусств, Университет имени Сюгчу Имам-Кахраманмараш/турция
neshali@gmail.com

